

**«ФОНОВІ ЯВИЩА» У КОЛОНІЯХ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ  
ТА МІСЦЕ У МЕХАНІЗМІ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ****“BACKGROUND PHENOMENA” IN COLONIES: CONCEPT, ESSENCE  
AND PLACE IN THE MECHANISM OF COMMITMENT OF CRIMES**

Куранда Д.М., здобувач

*Науково-дослідний інститут публічного права*

У даній науковій статті здійснено аналіз доктринальних джерел, що стосуються так званих «фонових явищ» у механізмі злочинної поведінки особи, та на підставі отриманих результатів сформульованого його визначення у контексті запобіжної діяльності у виправних і виховних колоніях України.

Зокрема, встановлено, що досі на науковому рівні не виведено зазначене поняття, яке пов'язане з пенітенціарною злочинністю, а тому тематика дослідження з даної проблематики є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Крім цього, доведено, що у більшості вчинених засудженими у колоніях кримінальних правопорушень у своїй соціально-правовій природі містили ті чи інші види та окремі елементи «фонових явищ», які детермінували злочинність у цих установах виконання покарань (УВП).

Визначено також, що серед учених досі немає єдності щодо видів та впливу «фонових явищ» на формування і реалізацію проти-правної поведінки суб'єктів злочинів у процесі виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Здійснено аналіз системоутворюючих ознак, що складають зміст сформульованого у даній роботі поняття «кримінологічно значущі «фонові явища у сфері виконання кримінальних покарань», а також визначено його теоретичну та практичну цінність у сенсі удосконалення правового механізму запобіжної діяльності у процесі виконання – відбування покарань.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, виведені науково обґрунтовані шляхи, спрямовані на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних та інших правопорушень у колоніях, включаючи й «фонові явища», а також доведена необхідність підвищення ефективності діяльності всіх суб'єктів кримінологічного запобігання злочинності (загальносоціального та спеціально-кримінологічного спрямування) та констатовано у зв'язку з цим, що такий підхід є необхідною умовою зниження впливу зазначених суспільно вразливих явищ на правопорядок у вказаних УВП.

**Ключові слова:** «фонові явища», колонія, засуджений до позбавлення волі, запобігання злочинам, механізм вчинення кримінального правопорушення, кримінально-виконавче законодавство, пенітенціарна злочинність.

This scientific article analyzes doctrinal sources related to the so-called "background phenomena" in the mechanism of criminal behavior of a person, and based on the results obtained, formulates its definition in the context of preventive activities in correctional and educational colonies of Ukraine.

In particular, it is established that so far the specified concept, which is related to penitentiary crime, has not been derived at the scientific level, and therefore the topic of research on this issue is relevant and has theoretical and practical significance.

In addition, it is proven that the majority of criminal offenses committed by convicts in colonies in their socio-legal nature contained certain types and individual elements of "background phenomena" that determined crime in these penal institutions (PIEs).

It was also determined that there is still no unity among scientists regarding the types and influence of "background phenomena" on the formation and implementation of illegal behavior of crime subjects in the process of execution - serving a sentence in the form of imprisonment for a certain period.

An analysis of the system-forming features that make up the content of the concept of "criminologically significant "background phenomena in the field of execution of criminal sentences" formulated in this work was carried out, and its theoretical and practical value was also determined in the sense of improving the legal mechanism of preventive activity in the process of execution - serving sentences.

Based on the obtained research results, scientifically substantiated ways have been derived aimed at neutralizing, blocking, eliminating, etc., the determinant complex of causes and conditions that contribute to the commission of criminal and other offenses in colonies, including "background phenomena", and the need to increase the efficiency of the activities of all subjects of criminological crime prevention (general social and special criminological direction) has been proven, and in this regard it has been stated that such an approach is a necessary condition for reducing the impact of the above-mentioned socially vulnerable phenomena on law and order in the above-mentioned penal institutions.

**Key words:** "background phenomena", colony, convict, crime prevention, mechanism of committing a criminal offense, criminal enforcement legislation, penitentiary crime.

**Постановка проблеми.** Як показує практика, однією з хронічних проблем, яка суттєвим чином впливає на ефективність процесу виконання – відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк (ст. 63 Кримінального кодексу (КК) України), є пенітенціарна злочинність (ті кримінальні правопорушення, що вчиняються засудженими в кримінально-виконавчих установах закритого типу (ч. 3 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) [1, с. 309]), при цьому слід зазначити, що не дивлячись на різноманітні реформи, які здійснювались з часів незалежності України [2] та тривають у сьогоденні у сфері виконання кримінальних покарань і пробації [3], практично поза їх увагою залишаються так звані «фонові явища», що є невід'ємними елементами механізму індивідуальної злочинної поведінки, зокрема у колоніях [4, с. 94–113].

Така «неуважність» органів і УВП до зазначеної проблематики призвела до того, що з 1991 року щорічно у місцях позбавлення волі зростає рівень злочинності у розра-

хунку на 1 тис. засуджених – з 3,9 [5, с. 1] до 4,9 випадків у сьогоденні [6, с. 6], а також негативно впливає на ефективність нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, включаючи й ті, що відносяться до так званих «фонових явищ» у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Отже, варто визнати, що обрана тема дослідження є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення для підвищення рівня ефективності кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України.

Виходячи з цього, метою даної наукової статті є з'ясування соціально-правової природи «фонових явищ» у колоніях та виведення на цій підставі авторського поняття з вказаного питання.

Натомість, головним завданням цієї роботи є обґрунтування за результатами аналізу системоутворюючих ознак, що складають зміст поняття «фонові явища у сфері виконання

покарань і пробації», підвищення рівня наукових пошуків у цьому напрямі та активізації запобіжної діяльності, спрямованої на зниження, блокування, нейтралізацію їх впливу на формування і реалізацію на рівні індивідуальної протиправної поведінки в умовах місць позбавлення волі.

**Стан досліджень.** Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що розробкою проблем, пов'язаних зі з'ясуванням соціально-правової природи «фонових явищ», їх ролі та місця у змісті злочинності, включаючи й пенітенціарну, досить предметно займаються наступні учені, а саме: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Давиденко, О. М. Джуза, В. М. Дрьомін, О. О. Книженко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. Є. Користін, О. М. Костенко, О. М. Литвак, В. А. Мисливий, А. А. Музика, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, В. І. Шакур, О. О. Юхно, О. Н. Ярмиш та інші.

Проте, ні зазначені науковці, ні інші дослідники (Ю. В. Александров, С. М. Алфьоров, Л. В. Багрий-Шахматов, В. О. Глушков, Т. А. Денисова, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, ін.) комплексних розробок, що стосуються особливостей соціально-правової природи, ролі та місця «фонових явищ» в механізмі злочинної поведінки осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, досі не здійснили, що виступає додатковим аргументом щодо необхідності активізації доктринальних пошуків з означеної проблематики.

**Виклад основних положень.** Аналіз наукових джерел показав, що учені по-різному підходять до визначення поняття «фонові явища» у сфері запобігання та протидії злочинності, а саме:

а) одні із них дають лише загальну характеристику цих об'єктів наукового дослідження [7, с. 372];

б) інші формували визначення «фонові явища», які стосуються всіх, без винятку, видів кримінальних правопорушень [8, с. 520];

в) третя група науковців лише у загальних рисах веде мову про зазначені суспільно-негативні явища, відносячи їх до підсистеми кореляційних детермінант злочинності [9, с. 211].

Як видається, якщо взяти за основу зазначені та інші наукові підходи з означеної тематики дослідження, то можна у зв'язку з цим сформулювати поняття «фонових явищ» у контексті їх ролі та місця у формуванні протиправної індивідуальної поведінки, яка має місце у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України. При цьому варто зазначити, що виведення даного поняття тільки у сенсі кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності у виховних і виправних колоніях, буде неправильним, тому що існуючі правові інститути умовно-дostroкового звільнення засуджених (ст. 81 КК); заміни покарання більш м'яким (ст. 82 цього ж Кодексу); переведення засуджених з однієї УВП до іншої (ст. ст. 100–101 КВК); ін., дають можливість функціонувати засудженому (як об'єкту впливу на нього «фонових явищ») у цілому у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України, як у своєрідній системі координат його життєдіяльності, з усіма існуючими при цьому взаємозв'язками, взаємодіями та взаємодетермінованостями [9, с. 183–200].

Отже, узагальнення отриманих результатів даного дослідження дозволило сформулювати таке поняття, як «кримінологічно значущі «фонові явища» у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України», а саме – це сукупність аморальних і суспільно шкідливих проявів, станів і процесів, що суперечать загальноприйнятим і юридично визначеним правилам життєдіяльності засуджених в умовах місць позбавлення волі та виступають у зв'язку з цим корелянтами і умовами, які детермінують пенітенціарну злочинність на індивідуальному та груповому рівнях.

Таким чином, до системних ознак, що визначають зміст виведеного поняття, можна віднести наступні із них:

1. «Фонові явища», що характерні для процесу виконання – відбування покарань – це сукупність аморальних і суспільно шкідливих проявів, станів і процесів.

У тлумачних словниках слово «сукупність» означає органічну єдність будь-чого [10].

У сенсі сформульованого у цій статті поняття сукупність слід тлумачити як велику кількість «фонових явищ», які супроводжують діяльність засуджених у галузі кримінально-виконавчого процесу.

У свою чергу, слово «аморальний» означає поведінкове заперечення особою моралі, принципів честі, совісті, справедливості тощо, які склались на загальносоціальному рівні [11, с. 17].

Знову ж таки, у контексті предмета даної роботи у сфері виконання кримінальних покарань і пробації аморальність тлумачиться як прояв того, що засуджений не стає (або не став) на шлях виправлень (ст. 6 КВК) та є носієм і суб'єктом ризику вчинення нового злочину [12] за період, коли не закінчились передбачені законом строки погашення чи зняття судимості (ст. ст. 89–91 КК) або виконання обвинувального вироку (ст. 80 цього ж Кодексу).

Суспільно шкідливі прояви у процесі виконання – відбування покарань – це такі «фонові явища», які виражаються у недотриманні засудженими встановлених правил поведінки (зокрема, у вживанні наркотичних речовин, алкоголю тощо; вчиненні дисциплінарних проступків (ст. 131-1 КВК); недотриманні санітарно-гігієнічних норм (пункт 2 розділу II Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП)) [13], т. ін.).

Суспільні стани засуджених – це ті їх поведінкові реакції на відносини, що виникають у процесі виконання – відбування покарань (наприклад, афекту (ст. 116 КК); сп'яніння; групової непокорі чи при вчиненні дій, що дезорганізують роботу УВП (ст. 392 цього ж Кодексу); ін.).

Натомість, під суспільно шкідливими процесами у сфері виконання кримінальних покарань і пробації необхідно розуміти наявність та активний вплив на засуджених так званої «кримінальної субкультури» [14, с. 3–12], заборонених у місцях позбавлення волі предметів і речовин (додаток № 3 до ПВР УВП) [13]; високий рівень трудової незайнятості засуджених у колоніях [3]; ін.

2. Фонові явища у кримінально-виконавчій діяльності – це такі поведінкові прояви суб'єктів (засуджених і персоналу органів і УВП) та учасників цих суспільних відносин (близьких родичів особи, які відбувають покарання; прокурорів, що здійснюють нагляд за законністю у процесі виконання – відбування покарань (ст. 22 КВК); представників громадських формувань (ст. 25 цього ж Кодексу); ін.), які за своєю суттю суперечать загальноприйнятим та юридичним нормам.

Як показує практика, такі явища проявляються у вчиненні кримінальних правопорушень персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України; вживанні суб'єктами і учасниками процесу виконання – відбування покарань нецензурних виразів і сленгу (ч. 4 ст. 107 КВК); порушенні етичних норм (підрозділ VI Закону України «Про запобігання корупції» [15]); ін.

Щодо юридичних норм поведінки (у сенсі обов'язків), то для засуджених вони встановлені в ст. 9 КВК, а персоналу ДКВС України – у ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [16], прокурорів, що здійснюють нагляд у сфері виконання кримінальних покарань і пробації – у ст. 19 Закону України «Про прокуратуру» [17]; ін.

3. «Фонові явища» є невід'ємною та об'єктивно існуючою частиною життєдіяльності засуджених, особливо в умовах місць позбавлення волі.

У даному випадку мова ведеться не лише про ті напрямки функціонування цих суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, які, з одного боку, забезпечуються адміністрацією УВП у зв'язку із необхідністю застосування до вказаних осіб визначених у законі основних засобів виправлення і ресоціалізації (ст. 6 КВК), а з іншого, обумовлені так звані «другим життям», яке є об'єктивно детерміноване у кримінально-виконавчих

установах закритого типу у зв'язку з примусовим триманням в умовах ізоляції від суспільства найбільш небезпечних категорій злочинців, осіб з деградованими цінностями, психікою та культурою спілкування (так званий віктимологічний аспект процесу виконання – відбування покарань [18]). При цьому, як доводять у своїх працях деякі науковці, саме «друге життя» у колоніях виступає тим «фоновим явищем», яке спричинює та обумовлює пенітенціарну злочинність [19, с. 154–155].

4. «Фонові явища» – це корелянти і умови, що детермінують злочинність у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України.

У кримінології під корелянтами злочинності, які детермінують протиправну поведінку суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень, розуміють такий зв'язок між процесами, явищами, подіями тощо, за яким зміна одних із них супроводжується, але не спричинюється чи обумовлюється, видозміною інших [9, с. 189].

У сенсі предмета даної наукової статті до таких детермінаційних корелянт пенітенціарної злочинності можна віднести:

- а) високий рівень у структурі засуджених осіб з психічними захворюваннями [20, с. 9–10];
- б) наявність у кримінально-виконавчому законодавстві України правових прогалин і колізій [21]; ін.

У свою чергу, словосполучення «умови злочинності» учені тлумачать як різноманітні процеси, явища, обставини тощо суб'єктивного характеру, які сприяють реалізації причини вчинення кримінального правопорушення [9, с. 188–189].

У контексті з'ясування змісту і сутності впливу «фонових явищ» на формування та реалізацію протиправної поведінки у процесі виконання – відбування покарань України у виді детермінаційних умов, то в конкретній кримінологічно значущій ситуації будь-яка зазначена вище та інша корелянта може «перерости» в механізми вчинення злочину в умову, яка сприяє його здійсненню засудженим. Так, неспрацювання тривожної сигналізації або інших інженерно-технічних засобів охорони і нагляду (ІТЗО (ст. 103 КВК)) при втечі засудженого з місць позбавлення волі з корелянти автоматично перетворюється в умову, яка

детермінувала цей вид кримінального правопорушення (ст. 390 КК) [6, с. 9, 30].

5. «Фонові явища» – це корелянти і умови детермінації як індивідуальної, так і групової пенітенціарної злочинності.

У даному випадку мова ведеться про те, що саме у таких формах реалізується в УВП протиправна поведінка засуджених [4, с. 140–159]. При цьому варто зазначити, що у механізмі злочину «фонові явища» мають різні роль і місце (детермінують вчинення кримінальних правопорушень у виді корелянт чи умов), залежно від індивідуального детермінаційного комплексу причин і умов та психоемоційних і вольових кримінологічно значущих ознак винної особи, що, без сумніву, слід враховувати при розробці відповідних індивідуальних програм соціально-виховної роботи із засудженими (ст. с. 95–98 КВК), а також у цілому при організації запобіжної, у тому числі оперативно-розшукової (ст. 104 цього ж Кодексу), діяльності у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України.

Так у цілому, як видається, має виглядати теоретична модель «кримінологічно значущих «фонових явищ», які детермінують (обумовлюють і корелюють) пенітенціарну злочинність» – у цьому, власне, й проявляється доктринальне значення сформульованого у цій роботі поняття.

У свою чергу, практична цінність цієї кримінологічної категорії виражається у тому, що через аналіз її системуютьворюючих ознак можна видозмінити основні напрями удосконалення правового механізму запобігання даному виду злочинів, які мають місце у процесі виконання – відбування покарань.

**Висновок.** Отже, чітке уявлення про кримінологічно значущі «фонові явища» у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України, яке виведене на науковому рівні, дасть можливість більш предметно і цілеспрямовано проводити відповідні реформи у галузі кримінально-виконавчої діяльності, а також здійснювати заходи, спрямовані на підвищення ефективності реалізації мети і завдань, що закріплені у КВК, одним з яких є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з боку засуджених і персоналу ДКВС України та інших учасників зазначених правових відносин.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закладів / за заг. ред. О. М. Джузи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
2. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.1991 № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
5. Деякі показники діяльності установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1991 році: інформ. бюлетень. Київ: Головне управління виконання покарань МВС України, 1992. 28 с.
6. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
7. Батиргарєєва В. Фонові явища. Кримінологічний довідник: довідкове видання / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джузи, д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. Харків: Діса Плюс, 2013. С. 372.
8. Джуза О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання соціальним відхиленням («фонові явища»). Кримінологія: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джузи. Київ: «Освіта України», 2020. С. 520-545.
9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.
10. Сукупність тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн – Словник. URL: <https://slovnnyk.ua>.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «ГлоріяТрейд», 2012. С. 864.
12. Методика визначення ступеня виправлення засудженого: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 19.01.2023 № 294/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
13. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
14. Боровик А. П., Колб О. Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики: науково-довідкове видання. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В. друкарня «Волинполіграф», 2018. 340 с.
15. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
16. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.
17. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 32-3. Ст. 12.
18. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 20 с.
19. Муравйов К. В. «Арештантська спільнота» як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2000. № 5. С. 151-157.
20. Кубрак Д. М., Лень В. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 272 с.
21. Поняття та зміст прогалин і колізій у кримінально-виконавчому законодавстві України та шляхи їх подолання: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. 336 с.